

بررسی و بازنگری شناسنامه تخصصی ۱۰ نمونه سفال زرین فام موزه آبگینه و سفالینه‌های ایران*

اسماعیل نصری**

چکیده

۶۱

سفال زرین فام، از جمله هنرهای مهم دوران اسلامی است که هم‌زمان با سده‌های نخستین اسلامی در ایران متداول شده و تا پایان دوران قاجار به حیات خود ادامه داده است. این هنر در دوران حکومت‌های سلجوقیان، خوارزمشاهیان و ایلخانیان، در ایران تجلیگاه چنان ابتکارات بی‌بدیلی بوده است که عصر شکوهمند، تاریخ این تکنیک محسوب می‌شود. شیوه‌های مختلف تزئین زرین فام در این دوره‌ها بیانگر تولید این گونه سفالی در کارگاه‌های سفالگری در مراکز مختلف و در طی زمان‌های متفاوت هستند. در موزه آبگینه و سفالینه‌های ایران، تعداد ده عدد سفال زرین فام متعلق به سده‌های ششم و هفتم ه.ق. وجود دارد که زمان ساخت و مرکز تولید این سفالینه‌ها به روشنی مشخص نیست. از این رو، با استناد به مطالعه تطبیقی می‌توان گاهنگاری این آثار را تعیین نمود. لذا هدف پژوهش حاضر، بر روشن شدن زمان و مکان ساخت این نمونه‌ها از طریق مطالعه تطبیقی با نمونه‌های معرفی شده در منابع و نیز آثار شناسنامه‌دار در سایت موزه‌های معتبر داخلی و خارجی، بر اساس قرابت‌هایی همچون؛ ترکیب بندی نقوش، تزئینات، شکل، ساختار، فرم و بدنه استوار است تا به دو پرسش اصلی این پژوهش؛ ۱. سفالینه‌های زرین فام مورد مطالعه، ساخت کدام مرکز تولید سفال زرین فام هستند؟ ۲. این سفالینه‌ها در چه مقطع زمانی ساخته شده‌اند؟ پاسخ دهیم. روش انجام این تحقیق، مبتنی بر شیوه توصیفی-تاریخی است که بر استفاده از بررسی و مشاهده مستقیم آثار موزه‌ای و نیز همراه با مطالعه کتابخانه‌ای و مطالعه تطبیقی استوار است. نتایج حاصل از این مطالعه نشان می‌دهند شهر کاشان، محل تولید این آثار بوده است و این ظروف در طول سده‌های ششم و هفتم ه.ق. ساخته شده‌اند.

کلیدواژه‌ها: سفال زرین فام، مرکز ساخت، تاریخ‌گذاری، موزه آبگینه و سفالینه‌های ایران

* این مقاله برگرفته از پایان‌نامه کارشناسی ارشد اسماعیل نصری با عنوان «مطالعه و شناخت سفالینه‌های زرین فام منتسب به قرون ششم، هفتم و هشتم هجری قمری موزه آبگینه و سفالینه‌های ایران» به راهنمایی دکتر احمد صالحی کاخکی و استاد مشاور دکتر نادر شایگان فر در دانشگاه هنر اصفهان است.

** دانش‌آموخته کارشناسی ارشد باستان‌شناسی، دانشکده حفاظت و مرمت، دانشگاه هنر اصفهان، اصفهان، ایران. esmaielnasri@gmail.com

مقدمه

سفال‌های زرین‌فام، از جمله ظروف سفالینه اسلامی هستند که ساخت آنها از قرون اولیه هجری قمری در هنر سفالگری متداول بوده است. در اوایل اسلام، باورهای مذهبی و منع استفاده از ظروف فلزی طلا و نقره باعث شد تا ظروف زرین‌فام جانشین مناسبی برای ظروف زرین و سیمین محسوب شده و در کارگاه‌های سفالگری ایران، ظروف زرین‌فام زیبایی ساخته شوند. در دوره سلجوقیان و جانشینان آنها خوارزمشاهیان که دوران اوج درخشش سفال زرین‌فام است، سفال‌سازان ظروف زرین‌فام زیبایی می‌ساختند که آنها را می‌توان در زمره بهترین و زیباترین کارهای این صنعت به‌شمار آورد. در بررسی و تحقیقات معلوم شده که در شهرهای معروف این دوران از جمله؛ کاشان، ری، ساوه، سلطان‌آباد، جرجان و تخت سلیمان، ساخت ظروف سفالین زرین‌فام رواج داشته است. اگرچه برخی از مراکز یادشده به لحاظ شیوه‌های ساخت و پرداخت با هم قرابت‌های نزدیکی دارند، ولی در شیوه‌های تزئین، طرح و نقش مراکز تولیدکننده این گونه سفالی هر کدام از ویژگی‌های فنی و زیباشناسی مختلفی پیروی می‌کنند؛ به‌نحوی که بر اساس مقایسه نقوش تزئینی دو گونه سفالی زرین‌فام، می‌توان به تفاوت هر کدام از مراکز عمده تولید این سفالینه‌ها پی برد. به منظور شناخت مراکز تولیدکننده و زمان ساخت ظروف زرین‌فام موزه آبگینه، به دلیل عدم دسترسی به مخزن موزه مذکور، تعداد ده نمونه از سفالینه‌های زرین‌فام موزه مذکور را، که از نمونه‌های فاخر این صنعت به‌شمار می‌روند، مطالعه و با مقایسه این نمونه‌ها در جداول تطبیقی بررسی می‌کنیم. توجه عمده در انتخاب این آثار، بر ابهام در مکان و زمان ساخت آنها متمرکز بود. سپس با واکاوی فرم، تزئینات و تصاویر این سفال‌ها و انطباق آنها با نمونه‌هایی که زمان و مکان ساخت آنها مسجل هستند، زمان و مکان ساخت این آثار بازبینی شد. برای آگاهی بیشتر از این نوع سفال، در این مقاله ابتدا مروری کوتاه بر سفال زرین‌فام سده‌های میانه خواهیم داشت، در ادامه با رویکرد مطالعه تطبیقی در قالب جداول مقایسه‌ای، به تاریخ‌گذاری نمونه‌های مطالعاتی خواهیم پرداخت.

پیشینه پژوهش

پژوهش‌های متعددی در ارتباط با سفالینه‌های زرین‌فام توسط محققان انجام شده‌اند، از جمله؛ بهرامی (۱۹۴۹) در کتاب "سفالینه‌های گرگان"، سفالینه‌های زرین‌فام این شهر را مورد مطالعه قرار داده است. کیانی (۱۳۵۷) نیز در کتاب "سفال ایرانی: بررسی سفالینه‌های ایرانی مجموعه

نخست‌وزیری"، سفالینه‌های زرین‌فام مناطق مختلف را بر اساس موقعیت مکانی و دوره زمانی طبقه‌بندی نموده است. همچنین قوچانی (۱۳۷۳) در مقاله "سفالگران کاشان و شعر فارسی" و شایسته‌فر (۱۳۸۵) در پژوهشی با عنوان "بررسی سفالینه‌های منقوش به کتیبه در موزه ایران باستان"، اشعار و کتیبه‌های تزئینی این گونه سفالی را مورد مطالعه قرار داده‌اند، اما به‌طور مشخص در کتاب‌های شناسایی سفال سبک کاشان (Ettinghausen, 1936)، سفالگری اسلامی (Allan, 1971)، سفال اسلامی (Feheravari, 1973) و سفال زرین‌فام ایرانی (واتسون، ۱۳۸۲)، به بررسی تاریخچه اولیه زرین‌فام، ویژگی نقوش و طرح‌های تزئینی و منشأ و مراکز مختلف تولید و سبک‌های تزئین این ظروف پرداخته شده است. با این وجود، بر اساس بررسی‌های انجام‌شده می‌توان گفت علی‌رغم اهمیت سفالینه‌های زرین‌فام موزه آبگینه، تاکنون تحقیق مستقلی در رابطه با مرکز و زمان ساخت این آثار انجام نشده است؛ همین امر سبب شد تا در پژوهشی مستقل، به این آثار پرداخته شود.

روش پژوهش

روش انجام این پژوهش، توصیفی-تاریخی است. تعداد ده نمونه از ظروف سفالی زرین‌فام موزه آبگینه، از طریق مطالعه تطبیقی با نمونه‌های معتبر شناسنامه‌دار در سایت موزه‌های داخلی و خارجی و انجام مطالعات کتابخانه‌ای، تاریخ‌گذاری شده‌اند.

سفال زرین‌فام دوره میانه ایران سده‌های پنجم تا هشتم ه.ق.

واژه زرین‌فام، ترکیبی از دو کلمه زرین به معنی طلایی و درخشان و فام به معنی گونه و مانند، که بر روی هم به معنی طلاگونه و درخشان است (اکبری، ۱۳۹۲: ۲). سفال زرین‌فام، نوعی تزئین رولعایی (رورنگی) است که برای ایجاد جلای خاصی در سطح قطعات لعاب‌دار استفاده می‌شود (رحیمی، ۱۳۸۲: ۱۷۱). «در واقع رورنگی‌های زرین‌فام که به منظور تزئین فرآورده‌ها و ایجاد جلای فلزی خاصی، در سطح قطعات لعاب‌دار مورد استفاده قرار می‌گیرند، به وسیله لایه نازکی از فلزات مانند کبالت، منگنز، مس، آهن، نقره و بیسموت و ... که در اثر احیای نمک‌های فلزی در خلال پخت به وجود می‌آیند، ایجاد می‌گردد» (رحیمی و متین، ۱۳۶۹: ۵۲). بدین ترتیب، ساخت ظروف زرین‌فام، حکمرانان مسلمان را از استفاده از ظرف‌های طلایی و نقره‌ای که توسط فقهای مسلمان به دلیل گرایش به تجمل و اسراف نهی

ظروف زرین فام موزه آبگینه و سفالینه‌های ایران

موزه آبگینه و سفالینه‌های ایران، گنجینه غنی شیشه و سفال است. در تالار زرین این موزه، گونه‌هایی از سفال‌های زرین فام وجود دارند که تاکنون پژوهشی مستقل در رابطه با تاریخ و مراکز ساخت آنها منتشر نشده است. این آثار توسط حفاران غیرمجاز به دست آمده و در طی سال‌های ۱۳۵۵ و ۱۳۵۶ ه.ش. به موزه تحویل داده شده‌اند؛ بدین جهت در این نوشتار بر آن هستیم که با انجام مطالعه تطبیقی با نمونه‌های شناسنامه‌دار در موزه‌های معتبر دنیا، به نتایجی دقیق‌تر در ارتباط با زمان ساخت و مرکز تولید این آثار دست یابیم.

• **نمونه ۱.** کاسه از جنس خمیر گل‌سنگی با لعاب سفید مات با نقوش قهوه‌ای درخشان، به شماره ثبت ۷۳ سین. تاریخ پیشنهادی موزه: اوایل سده هفتم ه.ق.، مرکز احتمالی ساخت: گرگان (تصویر ۱). در سطح داخلی این کاسه، دو پیکره انسانی با چشمانی بادامی، گیسوان بلند و هاله‌ای در اطراف سر در حال گفت‌وگو به صورت نشسته نقاشی شده‌اند (تصویر ۲) که از این نظر، با نمونه‌هایی در وبسایت موزه‌های اسمیت به شماره ۱۶:۲۹-۲۰-۵۱ دیوید به شماره ۲۰۰/۴۵، متروپولیتن به شماره ۲۷، ۱۳، ۹ و مجموعه له‌مان (پوپ، ۱۳۸۷، لوحه شماره ۶۵۳) شباهت دارند (جدول ۱). تزئینات خارج ظرف شامل نقوش تزئینی شبه (کتیبه) کوفی است و از نظر فرم و تزئین با نمونه‌هایی در موزه‌های هنر لس‌آنجلس به شماره M.۷۳.۵.۲۱ و هنرهای زیبای بوستون به شماره ۳۱، ۹۳۹ که مربوط به اوایل قرن هفتم ه.ق. و مرکز تولید کاشان هستند قابل مقایسه است (جدول ۲). با در نظر گرفتن موارد مشابهت با نمونه‌های شناسنامه‌دار در جداول تطبیقی، این کاسه از تولیدات کاشان احتمالاً در اوایل سده هفتم ه.ق. به‌شمار می‌رود.

• **نمونه ۲.** کاسه از جنس خمیر گل‌سنگی با تزئین زرین فام به رنگ زیتونی با نقوش درخشان قهوه‌ای و لاجورد، به شماره ثبت ۱۲۳ سین. تاریخ پیشنهادی موزه: سده هفتم ه.ق.، مرکز احتمالی ساخت این اثر در شناسنامه تخصصی: کاشان یا ساوه و در اتیکت داخل ویتترین: کاشان بیان شده است (تصویر ۳). در اوایل قرون میانی اسلامی، به‌خصوص دوره سلجوقی، ساخت ظروف سفالین با تزئین زرین فام یک‌رنگ طلایی و یا قهوه‌ای با موضوعات دختران و زنان جوان در کنار حوض آب و سایر موضوعات رایج می‌شود. با گذشت زمان و هم‌زمان با تنوع موضوعات نقاشی‌های سفال‌های زرین فام، استفاده از لعاب آبی فیروزه‌ای گسترش می‌یابد (اکبری، ۱۳۹۲: ۱۴). کاسه مورد مطالعه که با لعاب طلایی و فیروزه‌ای تزئین شده،

گردیده بود، بی‌نیاز گردانید (علام، ۱۳۸۶: ۶۰). در رابطه با تاریخچه پیدایش سفالینه‌های زرین فام، اگرچه سنجش و تعیین سهم ایران در اختراع این سفالینه‌ها مشکل و دشوار است و نمونه‌های نخستین این هنر ریشه در بین‌النهرین و بعدها در مصر دارند (کاتلی و هامبلی، ۱۳۷۶: ۳۲)، با این حال آغاز تولید سفالینه‌های زرین فام در ایران، هم‌زمان با سوریه از نیمه دوم قرن ۶ ه.ق. / ۱۲ م. بوده است. لذا هم‌زمانی آغاز ناگهانی تولید زرین فام در ایران و سوریه، این نظریه غالباً پذیرفته شده را به دنبال داشته که مهاجرت استادان سفالگری مصری به ایران، بعد از سقوط فاطمیان، عامل شیوع این فن‌آوری در ایران نیز بوده است. بنابراین اگرچه تولید سفالینه زرین فام در ایران دیرتر از بین‌النهرین و مصر صورت گرفته، ولی در عین حال این هنر و فن‌آوری، اوج و نقطه عطف خود را در محصولات بی‌رقیب کاشان به نمایش گذاشته است (Feheravari, 2000: ۱۱۴). ساخت این نوع از سفالینه‌ها در ایران در سه دوره زمانی مختلف متعلق به قرون سوم و چهارم هجری، دوران سلجوقی و ایلخانی در طی سده‌های ششم تا هشتم هجری، همچنین دوران صفوی و قاجار مصادف با سده‌های دهم تا سیزدهم ه.ق. رونق و رواج داشته است (واتسون، ۱۳۸۲: ۱۹-۱۱). دوران دوم تولید سفال زرین فام که هم‌زمان با حکومت‌های سلجوقیان، خوارزمشاهیان و ایلخانیان است، عصر طلایی این هنر در ایران است که در این ایام مراکز عمده سفالگری به تولید سفالینه‌های زرین فام پرداخته‌اند؛ به‌نحوی که محصولات این دوره‌ها امروزه رونق‌بخش اعتبار هنر اسلامی و زینت‌بخش موزه‌های دنیا هستند (توحیدی، ۱۳۹۲: ۲۷۴). در اواخر دوره سلجوقیان، ساخت این سفالینه‌ها به‌طور وسیع در ایران انجام می‌شود (Caiger-Smith, 1985: ۱۵-۲۸). لیکن پس از دوره سلجوقیان، اواخر حکمرانی سلسله خوارزمشاهیان را باید اوج شکوفایی سفالینه زرین فام دانست (کیانی، ۱۳۷۹: ۱۰۹) و در همین ایام است که این هنر و فن‌آوری، اوج و نقطه عطف خود را در محصولات بی‌رقیب کاشان به نمایش گذارد (Feheravari, 2000: 114). در اواخر ایام خوارزمشاهیان اگرچه هجوم مغول تولید زرین فام را مختل کرد و هیچ زرین فام تاریخ‌دار شناخته‌شده‌ای بین سال‌های ۶۰۵ تا ۶۴۰ هجری شناسایی نشد، ساخت سفال با تزئین زرین فام مشهور به زرین فام ایلخانی آغاز شد و تا اواخر دوره ایلخانیان به طول انجامید (Pradell et al, 2008: 2652). در ایام حکومت ایلخانیان تولید سفالینه‌های زرین فام ادامه داشت ولی بعد از این ایام، تا آغاز سلسله صفوی شاهد افول شدید این تولیدات در ایران هستیم (Feheravari, 1973: 28).

از نظر موضوع و رنگ نقوش متفاوت از نمونه معرفی شده قبل است. نقوش این ظرف، مشتمل بر نقش پرندگانی در حال پرواز در کف ظرف و جداره‌های داخلی آن است که اطراف تصاویر پرندگان را طرح‌های ترنج و کتیبه‌ها احاطه کرده‌اند (تصویر ۴). پرندگان در حال پرواز این سفالینه با نمونه‌هایی در درگاه اینترنتی موزه‌های هنرهای اسلامی برلین به شماره I. ۲۳۰۷، والترزبالتیمور به شماره ۴۸،۱۲۴۲ و متروپولیتن به شماره ۶۲،۲۲۶ مشابهت دارند (جدول ۳). تزئینات خارج ظرف، به خط کوفی شامل عبارت "العز و الاقبال" هستند که دور بدنه خارجی تکرار شده و از نظر فرم نیز با اقلام مشابهی در موزه‌های لس‌آنجلس به شماره M.۷۳.۵.۲۱۴، هیوستون به شماره ۳۱،۹۳۹ و هنر آسیا به شماره B60P2002 که

اوایل سده هفتم ه.ق. در کاشان ساخته شده‌اند، قابل مقایسه هستند (جدول ۴). بنابراین با در نظر گرفتن موارد مشابهت با نمونه‌های شناسنامه‌دار در جداول تطبیقی، این اثر از تولیدات کاشان احتمالاً در اوایل سده هفتم ه.ق. به‌شمار می‌رود.

• **نمونه ۳.** کاسه از جنس خمیر گل‌سنگی با لعاب قلعی مات و نقوش اکسید فلزی زرین‌فام و لاجورد، به شماره ثبت ۲۵ سین. تاریخ پیشنهادی موزه برای این اثر در شناسنامه تخصصی آن: اواخر سده هفتم ه.ق. و در داخل و بیرون: سده‌های هفتم و هشتم ه.ق.، همچنین مرکز احتمالی ساخت آن، ساوه بیان شده است (تصویر ۵). زمینه کاسه مورد مطالعه دارای لعاب سفید است و نقوش با رنگ قهوه‌ای ترسیم و رنگ‌آمیزی شده‌اند. کل سطح ظرف با چهار نوار پهن عمود بر هم که درون

تصویر ۲. طرح فنی نمونه مطالعاتی (نگارنده)

تصویر ۱. کاسه زرین‌فام، اوایل قرن هفتم ه.ق.، کاشان، موزه آگینه (نگارنده)

جدول ۱. نمونه‌های مشابه در سایر موزه‌ها از نظر نقش با نمونه مطالعاتی شماره ۱

(پوپ، ۱۳۸۷، تصویر شماره ۶۵۳)	Metmuseum No: 27.13.9 (URL: 1)	Davidmus.dk No: 45/200 (URL: 2)	Smith.edu No: 2016:29-51 (URL: 3)

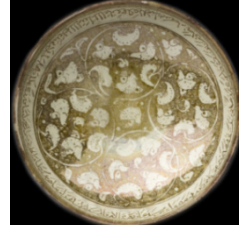
(نگارنده)

جدول ۲. نمونه‌های مشابه در سایر موزه‌ها از نظر فرم با نمونه مطالعاتی شماره ۱

	
Mfa.org No: 31.939 (URL: 4)	Lacma.org No: M.73.5.214 (URL: 5)

(نگارنده)

جدول ۳. نمونه‌های مشابه در سایر موزه‌ها از نظر نقش با نمونه مطالعاتی شماره ۲

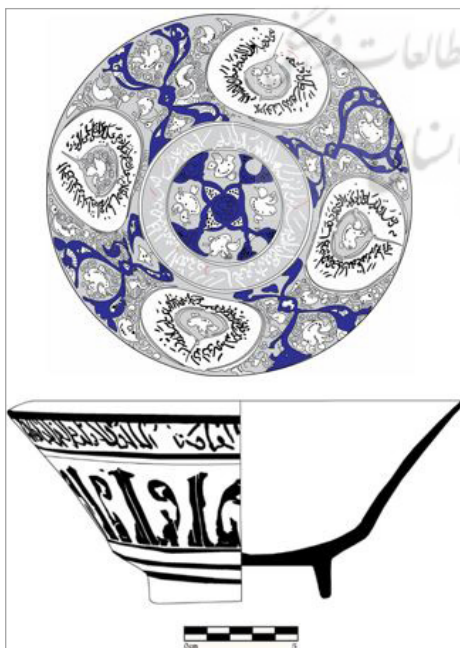
		
Metmuseum No: 62.226 (URL: 1)	Thewalters.org No: 48.1242 (URL: 6)	Smb. museum No: I. 2307 (URL: 7)

(نگارنده)

جدول ۴. نمونه‌های مشابه در سایر موزه‌ها از نظر فرم با نمونه مطالعاتی شماره ۲

		
Asianart No: B60P2002 (URL: 8)	Mfa.org No: 31.939 (URL: 4)	Lacma.org No: M.73.5.214 (URL: 5)

(نگارنده)

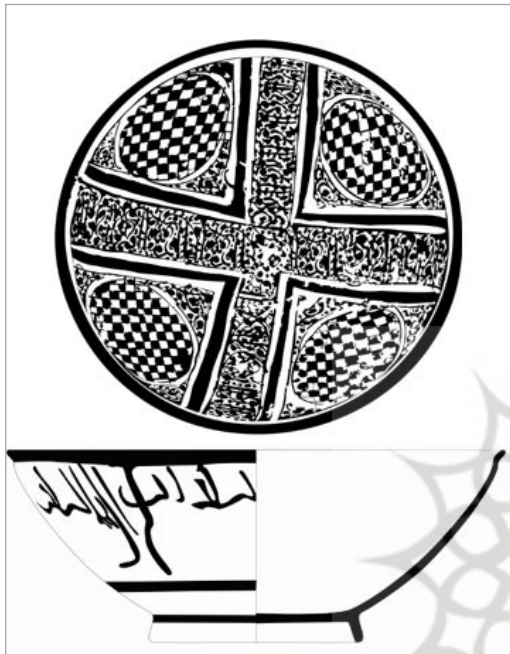
تصویر ۴. طرح فنی نمونه مطالعاتی (نگارنده)

تصویر ۳. کاسه زرین فام، اوایل قرن هفتم ه.ق.، کاشان، موزه آگینه (نگارنده)

است و زیر لبه با یک ردیف کتیبه به قلم رفاع، مزین شده است و از حیث فرم بدنه، با ظروفی در مجموعه آشمولین به شماره EA1956.118 و موزه فیتز به شماره C.116-1935 که مربوط به اوایل سده هفتم ه.ق. و منتسب به کاشان هستند، شباهت دارد (جدول ۶). بدین ترتیب، این اثر احتمالاً مربوط به کاشان و احتمالاً اوایل سده هفتم ه.ق. است.

آن اشکال هندسی به صورت دایره‌های بهم‌پیوسته و درون هر دایره با خطوط شطرنجی ریز تزئین و ظرف را به چهار بخش تقسیم نموده، تزئین شده است (تصویر ۶)؛ لذا از این نظر، با سفالینه‌هایی در موزه‌های فیتز به شماره‌های C.108-1935 و C.444-1991 و مجموعه خلیلی به شماره B60P1987 قابل مقایسه است (جدول ۵). بیرون ظرف دارای لعاب لاجوردی

تصویر ۶. طرح فنی نمونه مطالعاتی (نگارنده)

تصویر ۵. کاسه زرین‌فام، اوایل قرن هفتم ه.ق.، کاشان، موزه آگینه (نگارنده)

جدول ۵. نمونه‌های مشابه در سایر موزه‌ها از نظر نقش با نمونه مطالعاتی شماره ۳

			
(مورگان: ۱۳۸۴، تصویر شماره ۲۵۲)	Asianart.org No: B60P1987 (URL: 8)	Fitzmuseum No: C.444-1991 (URL: 9)	Fitzmuseum No: C.108-1935 (URL: 9)

(نگارنده)

جدول ۶. نمونه‌های مشابه در سایر موزه‌ها از نظر فرم با نمونه مطالعاتی شماره ۳

	
Fitzmuseum, No: C.116-1935 (URL: 9)	Ashmolean No: EA1956.118 (URL: 10)

(نگارنده)

در حال حرکت به سمت چپ، ترسیم شده است. حیوانات ترسیم‌شده به نظر می‌رسد شامل خرگوشی است که سگی آن را دنبال می‌کند و حیوانی شبیه به بز که جانور درنده دیگری به دنبال آن است. شیوه ترسیم جانوران در این سفالینه، با ظروفی در مجموعه خلیلی (مورگان، ۱۳۸۴، تصویر شماره ۲۶۲) و موزه متروپولیتن به شماره ۲۰۱۳،۲۵۵ شباهت دارد (جدول ۷). همچنین از نظر فرم، با نمونه‌های مشابهی در موزه‌های آشمولین به شماره EA.1978.2340 و هاروارد به شماره ۲۰۰۲،۵۰،۶۴، که به اواخر سده ششم ه.ق. و کاشان نسبت داده شده‌اند، مطابقت دارد (جدول ۸). بنابراین، کاسه مورد بررسی، محصول کاشان در اواخر سده ششم ه.ق. است.

• نمونه ۴. کاسه از جنس خمیر گل‌سنگی با لعاب قلعی مات به رنگ قهوه‌ای زرین‌فام، به شماره ثبت ۱۴۳ سین. تاریخ پیشنهادی موزه: برای این اثر در شناسنامه تخصصی آن، اواخر سده ششم/ اوایل سده هفتم ه.ق. و در اتیکت داخل ویرین، اوایل سده هفتم ه.ق.، همچنین مرکز احتمالی ساخت پیشنهادی از طرف موزه، گرگان بیان شده است (تصویر ۷). بر سطح داخلی این کاسه، افرادی به صورت وارونه ترسیم شده و فواصل بین آنها با طرح‌های شاخ و برگ اسلیمی تزئین شده‌اند (تصویر ۸) که از این نظر، با نمونه‌هایی در موزه‌های دیوید به شماره ۱۹۶/۵۰ و هنر آسیا به شماره B60P1984، قابل انطباق است. بیرون ظرف با نوار حیوانات پشت سر هم

تصویر ۸. طرح فنی نمونه مطالعاتی (نگارنده)

تصویر ۷. کاسه زرین‌فام، اواخر قرن ششم ه.ق.، کاشان، موزه آگینه (نگارنده)

جدول ۷. نمونه‌های مشابه در سایر موزه‌ها از نظر نقش با نمونه مطالعاتی شماره ۴

<p>Metmuseum No: 2013.255 (URL: 1)</p>	<p>(مورگان، ۱۳۸۴، تصویر شماره ۲۶۲)</p>	<p>Asianart. Org No: B60P1984 (URL: 8)</p>	<p>Davidmus No: 50/196 (URL: 2)</p>

(نگارنده)

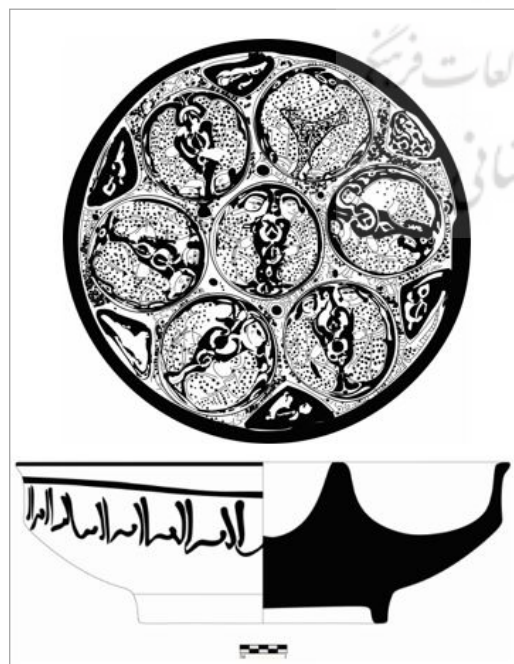
می‌شد و سپس در سده ششم ه.ق. به ساختاری پیچیده و تو خالی به شکل کاسه کم‌عمقی که فرورفتگی‌ها یا گودی‌های گرد چند ضلعی داشت و خوردنی در گودی قرار می‌گرفت، تبدیل شد (مورگان ۱۳۸۴: ۲۰۱). سطح بیرونی این کاسه فاقد تزئینات است و در زیر لبه با یک ردیف نوشته که تکرار کلمه "العز" است، مزین شده است. سفالینه مورد بررسی از نظر نقش اصلی و فرورفتگی‌های پیاله‌ای شکل، با گروهی از ظروف در موزه‌های هاروارد به شماره ۲۰۰۲، ۵۰، ۵۹، مجموعه خلیلی (مورگان، ۱۳۸۴، تصویر شماره ۲۴۷)، موزه ملی ایران به شماره ۸۳۲۱، مجموعه کورکیان (پوپ، ۱۳۸۷، شماره ۴۴پ)، والترزبالتیمور به شماره ۴۸، ۱۰، ۱۱ و هنر آسیا به شماره B60P2010 که اواخر سده ششم ه.ق. در کاشان ساخته شده‌اند، شباهت دارد (جدول ۹). لذا تصاویر و مستندات ارائه‌شده، ساخت این ظرف را به کاشان و احتمالاً اواخر سده ششم ه.ق. نسبت می‌دهند.

• **نمونه ۵.** کاسه از جنس خمیر گل‌سنگی با لعاب قلعی مات به رنگ قهوه‌ای زرین‌فام، به شماره ثبت ۸۳ سین. تاریخ پیشنهادی موزه: سده‌های ششم و هفتم ه.ق.، مرکز احتمالی ساخت: گرگان (تصویر ۹). ظرف مورد مطالعه، شامل کاسه کم‌عمقی است که فرورفتگی‌ها یا گودی‌های گرد یا چند ضلعی دارد. این نمونه، هفت گوی گرد و شش گودی مثلثی شکل دارد که هر کدام، با پیکره‌ای نشسته، بر زمینه یکپارچه زرین‌فام تزئین شده است. در طراحی آنها ظرافت خاصی به کار نرفته و لباس‌های آنها با نقاط ریز پر شده‌اند. اطراف سر آنها نیز همانند نمونه‌های مشابه دیگر، هاله‌ای سفید دیده می‌شود. پیکره‌های اطراف ظرف (دوازده پیکره) به دور دو پیکره که در مرکز ظرف قرار دارند، حلقه زده‌اند (تصویر ۱۰). پیتر مورگان از این نوع ظروف با نام ظرف ماکولات نام می‌برد. ظرف ماکولات، یک شکل سنتی سفال در ایران است. این ظرف ابتدا تنها از قاب‌های کوچک گرد کنار هم تولید

جدول ۸. نمونه‌های مشابه در سایر موزه‌ها از نظر فرم با نمونه مطالعاتی شماره ۴

Harvardartmuseums No: 2002.50.64 (URL: 11)	Ashmolean No: EA.1978.2340 (URL: 10)

(نگارنده)

تصویر ۱۰. طرح فنی نمونه مطالعاتی (نگارنده)

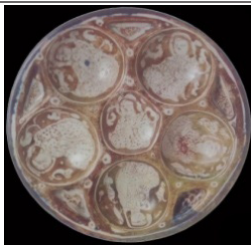

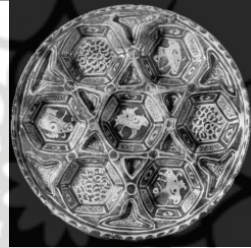

تصویر ۹. کاسه زرین‌فام، اواخر قرن ششم ه.ق.، کاشان، موزه آبگینه (نگارنده)

تخصصی، مرکز ساخت آن گرگان تعیین شده است (تصویر ۱۱). پیکره اسب‌سوار به صورت نیم‌رخ با چشمان و ابروهایی باریک و کشیده ترسیم شده است. اسبی که پیکره بر آن جای گرفته، دارای سر و گردنی ظریف و کوچک و تنه‌ای ستبر با پاهایی (در قسمت ساق) ظریف است (تصویر ۱۲).

• نمونه ۶. کاسه از جنس خمیر گل‌سنگی با لعاب سفید قلع مات و نقوش با مواد فلزی، به شماره ثبت ۲۱۹ سین. تاریخ پیشنهادی این شیء در شناسنامه تخصصی آن: اواخر سده ششم، اوایل سده هفتم ه.ق. و در اتیکت داخل ویتترین: سده ششم ه.ق. ذکر شده است. همچنین در شناسنامه

جدول ۹. نمونه‌های مشابه در سایر موزه‌ها با نمونه مطالعاتی شماره ۵

		
Nationmuseum of iran.ir No: 8321 (URL: 12)	(مورگان، ۱۳۸۴، تصویر شماره ۲۴۷)	Harvardartmuseum No: 2002.50.59 (URL: 11)
		
Asianart.org No: B60P2010 (URL: 8)	Thewalters.org No: 48.1011 (URL: 6)	(پوپ، ۱۳۸۷، تصویر شماره ۶۴۴پ)

(نگارنده)

تصویر ۱۲. طرح فنی نمونه مطالعاتی (نگارنده)

تصویر ۱۱. کاسه زرین‌فام، ربع آخر قرن ششم ه.ق.، کاشان، موزه آگینه (نگارنده)

• **نمونه ۷.** بشقاب از جنس خمیر گل‌سنگی با لعاب مات قلعی، به شماره ۸۶ سین. تاریخ پیشنهادی موزه: سده هفتم ه.ق. و مرکز احتمالی ساخت آن در شناسنامه تخصصی، طارم یا کاشان تعیین شده است (تصویر ۱۳). در شمشه مرکزی بشقاب مورد مطالعه، دو پیکر انسانی؛ یک زن و یک مرد در حالت نشسته، آرام و باوقار دیده می‌شوند. در این اثر، آرایش یکسان مو و چهره برای مرد و زن رعایت شده است و هر دو با هاله‌ای بر دور سر، صورت‌های گرد و ابروان پیوسته ترسیم شده‌اند (تصویر ۱۴). نقش مایه اصلی این ظرف، با نمونه‌هایی در

تک‌پیکره مرکزی این سفالینه، همانند ظروفی در موزه‌های آشمولین به شماره EA1978.2330 و فیتز به شماره‌های C.433-1991، C434-1991 است (جدول ۱۰). بدنه بیرونی این کاسه با نوارهای اسلیمی تزئین شده است که از این نظر و فرم بدنه، با نمونه‌هایی در موزه‌های رضا عباسی به شماره ۲۹۱ و هاروارد به شماره ۲۰۰۲، ۵۰، ۶۴، که به اواخر سده ششم ه.ق. در کاشان نسبت داده شده‌اند، قابل مقایسه است (جدول ۱۱). شباهت این نوع تزئینات، تاریخ و مرکز ساخت آن را کاشان و احتمالاً ربع آخر سده ششم ه.ق. نشان می‌دهد.

جدول ۱۰. نمونه‌های مشابه در سایر موزه‌ها از نظر نقش با نمونه مطالعاتی شماره ۶

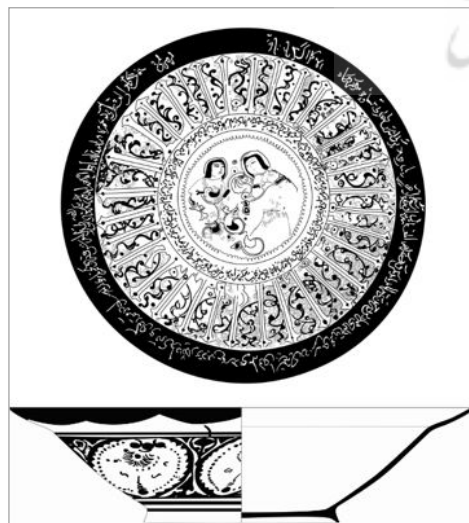
Fitzmuseum No: OC.162-1946 (URL: 9)	Fitzmuseum No: C.433-1991 (URL: 9)	Fitzmuseum No: C434-1991 (URL: 9)	Ashmolean No: EA1978.2330 (URL: 10)

(نگارنده)

جدول ۱۱. نمونه‌های مشابه در سایر موزه‌ها از نظر فرم با نمونه مطالعاتی شماره ۶

Harvardartmuseums No: 2002.50.64 (URL: 11)	Reza Abasi Museum No: 291 (URL: 13)

(نگارنده)

تصویر ۱۴. طرح فنی نمونه مطالعاتی (نگارنده)

تصویر ۱۳. بشقاب زرین‌فام، اوایل سده هفتم ه.ق.، کاشان، موزه آگینه (نگارنده)

اطراف ترنج‌ها با نوارهای اسلیمی درهم‌تنیده محاط شده و این دو نقش مایه به‌طور متناوب بر تمامی باند تکرار شده‌اند، تزئین شده است. بر روی نوار قسمت بالا که درست در زیر لبه قرار دارد، نقوش شبه (کتیبه) کوفی به رنگ سفید نوشته شده‌اند (تصویر ۱۶). این ظرف از نظر فرم، با نمونه‌های مشابهی در موزه‌های رضا عباسی به شماره ۲۸۷، بروکلین به شماره ۲۰۰۹،۴۱، بریتیش به شماره G.237، ویکتوریا و آلبرت به شماره‌های C.44-1978، 10-1920 و هنر آسیا به شماره B63P31+ که اوایل سده هفتم ه.ق. در کاشان ساخته شده‌اند، مشابهت دارد (جدول ۱۴). لذا به دلیل این تشابهات، این اثر نیز ساخته شده در کاشان و احتمالاً اوایل سده هفتم ه.ق. است.

• **نمونه ۹.** آبخوری از جنس خمیر گل‌سنگی با لعاب قلعی سفید مات با نقوش براق قهوه‌ای، به شماره ثبت ۱۳۸ سین. تاریخ پیشنهادی موزه برای این اثر، سده‌های ششم و هفتم ه.ق. و مرکز احتمالی ساخت آن در شناسنامه تخصصی، احتمالاً کاشان و در داخل ویتربین، گرگان ذکر شده است (تصویر ۱۷). بر روی بدنه در زمینه سفید در کادر وسط، پنج دایره دیده می‌شود که داخل آنها با نقش مایه‌های گیاهی گل‌برگ‌های پنج‌برگی تزئین شده است. فضای بین دایره‌ها را ترسیمات هندسی درهم پر کرده است (تصویر ۱۸). این نمونه از نظر فرم، مشابه نمونه‌هایی در درگاه اینترنتی موزه‌های فیتز به شماره

سایت موزه‌های میناپولیس به شماره ۷۶،۷۳،۸۲، متروپولیتن به شماره‌های ۳۲،۵۲، ۸۹، ۱۲۰، ۲۰ و رضا عباسی به شماره ۱۶۰۵ همانندی دارد (جدول ۱۲). بدنه بیرون این بشقاب با برگ‌های بزرگ و مخصوصی بر زمینه زرین‌فام ساده که شاخص فاز سوم سبک کاشان است، تزئین شده است (مورگان، ۱۳۸۴: ۱۴۲) و با ظروفي در موزه بروکلین به شماره ۸۶،۲۲۷،۱۶ و مجموعه خلیلی ۴۹۱ که مربوط به اوایل سده هفتم ه.ق. و منتسب به کاشان هستند، قابل مقایسه است (جدول ۱۳). بدین جهت مطابق با مشابهت‌های ذکر شده، مرکز ساخت و تاریخ پیشنهادی برای این نمونه، کاشان و احتمالاً اوایل سده هفتم ه.ق. در نظر گرفته شده است.

• **نمونه ۸.** آبخوری از جنس خمیر گل‌سنگی با لعاب سفید مات با نقوش براق قهوه‌ای، به شماره ثبت ۱۵۰ سین. تاریخ پیشنهادی موزه برای این نمونه، سده هفتم ه.ق. و مرکز احتمالی ساخت آن، گرگان ذکر شده است (تصویر ۱۵). قسمت پایه این آبخوری بدون نقش است. بدنه؛ از قسمت پایین تا لبه آبخوری، شامل چهار نوار است که درون هر یک با نوعی نقش تزئین شده است. در قسمت پایین، نقش مایه‌های گیاهی دیده می‌شوند که پس از آن در نوار دوم با ردیف سواران در بین درختان شطرنجی و یک زن نشسته در پای درخت سرو تزئین شده‌اند. نوار سوم با ردیفی از نقش ترنج که نقوش تزئینی شبیه به برگ در داخل آن دیده می‌شوند و

جدول ۱۲. نمونه‌های مشابه در سایر موزه‌ها از نظر نقش با نمونه مطالعاتی شماره ۷

			
Reza Abasi Museum No:1605 (URL: 13)	Metmuseum.org No: 20.120.89 (URL: 1)	Metmuseum.org No: 32.52.2 (URL: 1)	Artsmia.org No: 76.73.82 (URL: 14)

(نگارنده)

جدول ۱۳. نمونه‌های مشابه در سایر موزه‌ها از نظر فرم با نمونه مطالعاتی شماره ۷

	
Khalili.org No: 491 (URL: 15)	Brooklynmuseum No: 86.227.16 (URL: 16)

(نگارنده)

اواخر سده ششم ه.ق. در کاشان نسبت داده شده‌اند (جدول ۱۵). با تکیه بر این مستندات، این اثر از تولیدات کاشان و احتمالاً در اواخر سده ششم ه.ق. است.

C.110-1935، ویکتوریا و آلبرت به شماره‌های C.36-1978، C.1952-1910، آقاخان به شماره AKM555، رضا عباسی به شماره ۹۵۵ و هنر آسیا به شماره B60P2000 است که به

تصویر ۱۶. طرح فنی نمونه مطالعاتی (نگارنده)

تصویر ۱۵. آبخوری زرین‌فام، اوایل سده هفتم ه.ق.، کاشان، موزه آگینه (نگارنده)

جدول ۱۴. نمونه‌های مشابه از نظر فرم و نقش با نمونه مطالعاتی شماره ۸ در سایر موزه‌ها

		
Britishmuseum.org No: G.237 (URL: 17)	Brooklynmuseum No: 2009.41 (URL: 16)	Reza Abasi Museum No: 287 (URL: 13)
		
Asianart.org No: B63P31+ (URL: 8)	Vam.ac.uk No: CIRC.10-1920 (URL: 18)	Vam.ac.uk No: C.44-1978 (URL: 18)

(نگارنده)

وسعی از انواع مختلف این پیکرک‌ها موجود است. رایج‌ترین آنها، نمونه‌های کوچکی به شکل شیر یا گاو هستند. شیر معمولاً به حالت غم‌زده و خمیده و در حالت نشسته و با سری آویخته به سوی پایین نشان داده می‌شود و در میانه کمر او لوله کوچکی با یک دسته حلقوی قرار دارد. بدنه استوانه‌ای شکل این حیوان را چهار پای استوانه‌ای شکل، که روی پایه مستطیلی شکلی قرار دارند، نگه می‌دارد. شیرها را باید بطری در نظر گرفت؛ البته شیرهایی که فقط یک لوله دارند (واتسون، ۱۳۸۲: ۱۶۱). اما

• نمونه ۱۰. پیکرک سفالین به شکل شیر از خمیر گل‌سنگی با لعاب قلعی مات و نقوش قهوه‌ای روشن، شماره ثبت ۱۲۱ سین. تاریخ پیشنهادی موزه: سده هفتم ه.ق.، مرکز احتمالی ساخت این اثر در شناسنامه تخصصی، کاشان یا گرگان و در داخل ویتترین، کاشان ذکر شده است (تصویر ۱۹). در حالی که بخش اعظم تولیدات سفالگران زرین‌فام را به ترتیب ظروف سفالی و کاشی تشکیل می‌دهند، دسته کوچکی از پیکرک‌ها، از جمله جالب‌ترین و در برخی موارد پیچیده‌ترین این آثار هستند. دامنه

تصویر ۱۸. طرح فنی نمونه مطالعاتی (نگارنده)

تصویر ۱۷. آبخوری زرین‌فام، اواخر قرن ششم ه.ق.، کاشان، موزه آگینه (نگارنده)

جدول ۱۵. نمونه‌های مشابه از نظر فرم و نقش با نمونه مطالعاتی شماره ۹ در سایر موزه‌ها

		
Vam.ac.k. No: C.1952-1910 (URL: 18)	Vam.ac.k. No: C.36-1978 (URL: 18)	Fitzmuseum. No: C.110-1935 (URL: 9)
		
Asianart.org No: B60P2000 (URL: 8)	Reza Abasi Museum No: 955 (URL: 13)	Agakhanmuseum No: AKM555 (URL: 19)

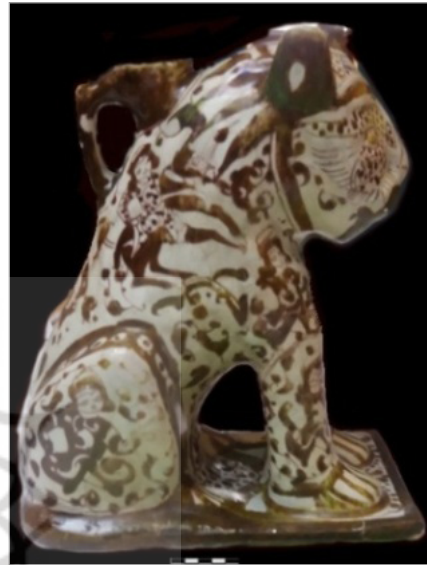
(نگارنده)

موزه‌های ویکتوریا و آلبرت لندن به شماره LOAN:ADES.3، دالاس به شماره I. 5364، هنرهای اسلامی برلین به شماره I.5364، بروکلین به شماره ۸۶,۲۲۷,۶ و هنر سینسیناتی به شماره ۱۹۵۸,۵۱۸، که منتسب به کاشان در اواخر قرن ششم هستند، مشابهت دارد (جدول ۱۶). از این‌رو، بر مبنای نمونه‌های مشابه، درمی‌یابیم این پیکرک مربوط به کاشان و احتمالاً اواخر سده ششم ه.ق. است.

این پیکرک با لوله‌ای در پشت و میان سر، به آوندها اختصاص دارد؛ محتویات آنها، آب یا شراب، از لوله پشت پیکرک به درون و از میان لوله میان سر به بیرون ظرف می‌ریختند. تزئین بدنه این پیکرک، شامل تصاویر کوچکی از افراد نشسته و استفاده از نخل‌ها و پیچک‌های ساده می‌شود که از دم تا شانه متفاوت و مشخص هستند (تصویر ۲۰). این پیکرک، با نمونه‌هایی در مجموعه خانواده ادس (واتسون، ۱۳۸۲، تصویر ۹) و اقلامی در

تصویر ۲۰. طرح فنی نمونه مطالعاتی (نگارنده)

تصویر ۱۹. پیکرک زرین‌فام، اواخر قرن ششم ه.ق.، کاشان، موزه آگینه (نگارنده)

جدول ۱۶. نمونه‌های مشابه از نظر فرم و نقش با نمونه مطالعاتی شماره ۱۰ در سایر موزه‌ها

<p>Dma. museum No: I. 5364 (URL: 20)</p>	<p>Vam.ac.uk No: LOAN:ADES.3 (URL: 18)</p>	<p>(واتسون، ۱۳۸۲، تصویر ۹)</p>
<p>Cincinnatiartmuseum No.1958.518 (URL: 22)</p>	<p>Brooklynmuseum.org No: 86.227.6 (URL: 16)</p>	<p>Smb.museum No: I.5364 (URL: 21)</p>

(نگارنده)

نتیجه‌گیری

سفالگری زرین‌فام در قرون میانی اسلام (سده‌های پنجم تا هشتم ه.ق.) از اهمیت خاصی برخوردار است، در این دوره‌ها همپای تحولات رخ داده در صناعات و حرفه‌های گوناگون، سفالینه‌های زرین‌فام به مرحله رشد و تکامل می‌رسند؛ به نحوی که می‌توان آنها را شاخص و معیاری برای رشد و ترقی هنر این دوران برشمرد. استفاده از این نوع سفالینه که در ابتدای دوران اسلامی آغاز شده، به‌عنوان یکی از گونه‌های سفالگری دوران اسلامی شناخته شده است. گوناگونی طرح‌های هندسی، گیاهی، حیوانی، انسانی و کتیبه‌ای سفالینه‌های زرین‌فام باعث شده این نوع سفالینه‌ها به‌عنوان نقطه عطفی در هنر سفالگری سده‌های میانی در ایران و دیگر سرزمین‌هایی که این فن‌آوری در آنها شناخته شده است، مطرح شوند. در این پژوهش که بر پایه مطالعه و بررسی ده نمونه از سفالینه‌های زرین‌فام موزه آبگینه انجام شد، تلاش شد با استفاده از رویکرد توصیفی-تاریخی، به دو پرسش اصلی این پژوهش که مشخص کردن محل و زمان ساخت این سفال‌ها است با مراجعه به موزه‌های داخلی نظیر موزه ملی ایران و موزه رضا عباسی، همچنین سایت موزه‌های خارجی مانند؛ ویکتوریا و آلبرت لندن، فیتز ویلیام، هنر آسیا، بروکلین، فیلادلفیا، دالاس، هنر لس‌آنجلس، هنر سینسیناتی، مؤسسه هنرهای دیترویت، هنرهای اسلامی برلین، گالری فریر و ساکلو و با استناد به منابع کتابخانه‌ای، پاسخ داده شود. نتیجه مطالعه نشان داد تمامی سفالینه‌های مورد مطالعه در کاشان تولید شده‌اند که این مکان‌یابی با پیشنهاد موزه برای نمونه‌های شماره ۱ (گرگان)، ۳ (ساوه)، ۴ (گرگان)، ۵ (گرگان)، ۶ (گرگان)، ۸ (گرگان)، کاملاً متفاوت است. تنها استثنا در نمونه‌های شماره ۲، که از سوی موزه به کاشان و ساوه، نمونه شماره ۷ (طارم یا کاشان)، نمونه شماره ۹ (احتمالاً کاشان یا گرگان) و نمونه شماره ۱۰ (کاشان یا گرگان) نسبت داده شده، صحیح است. از نظر تاریخ نیز نمونه‌های مورد مطالعه در فاصله زمانی اواخر سده ششم، اوایل سده هفتم ه.ق. ساخته شده‌اند. از این‌رو برای نمونه‌های شماره یکم، دوم، سوم، هفتم و هشتم، اوایل سده هفتم ه.ق. و برای نمونه‌های شماره چهارم، پنجم، ششم، نهم و دهم، اواخر سده ششم تعیین شد که این تاریخ‌گذاری، با پیشنهاد موزه برای نمونه‌های یکم، دوم، هفتم و هشتم تا حدودی صحیح، ولی برای نمونه‌های سوم، چهارم، پنجم، ششم، نهم و دهم کاملاً متفاوت است. از این‌رو، تجدید نظر در تاریخ‌گذاری این آثار از سوی موزه جهت معرفی بهتر آنها، امری مناسب و ضروری تلقی می‌شود.

سپاسگزاری

بدین وسیله از سرکار خانم شهربانو جهان‌آرایی؛ ریاست محترم وقت موزه آبگینه و سفالینه‌های ایران، جناب آقایان مهدی کارخانی و هادی حسن‌زاده به پاس فراهم آوردن زمینه تحقیقات آثار زرین‌فام موزه آبگینه و سفالینه‌های ایران، کمال تشکر و قدردانی را دارم.

پی‌نوشت

۱. تاریخ ذکر شده در تمامی تصاویر، بر مبنای تاریخ پیشنهادی نگارنده است.

منابع و مآخذ

- اکبری، تیمور (۱۳۹۲). تحلیل باستان‌شناسی از سفال‌های زرین‌فام کاشان. اولین همایش ملی باستان‌شناسی ایران، بیرجند: دانشگاه هنر بیرجند. ۱-۱۷.
- پوپ، آرتور اپهام (۱۳۸۷). سیری در هنر ایران از دوران پیش از تاریخ تا امروز (مشمول بر تصاویر سفال و سفالینه لعاب‌دار). ترجمه نجف دریابندری و دیگران، جلد نهم، چاپ اول، تهران: علمی و فرهنگی.

- توحیدی، فائق (۱۳۹۲). فن و هنر سفالگری. چاپ نهم، تهران: سمت.
- رحیمی، افسون و متین، مهران (۱۳۶۹). تکنولوژی سرامیک‌های ظریف. جلد دوم، چاپ اول، تهران: صنایع خاک چینی ایران.
- رحیمی، فرشته (۱۳۸۲). ردیابی عنصری و روش ساخت سفال زرین‌فام. مجله باستان‌شناسی و تاریخ، سال هجدهم (۱)، ۱۸۵-۱۷۰.
- شایسته‌فر، مهناز (۱۳۸۵). بررسی سفالینه‌های منقوش به کتیبه در موزه ایران باستان. کتاب ماه هنر، (۱۰۲-۱۰۱)، ۳۵-۲۶.
- علام، نعمت اسماعیل (۱۳۸۶). هنرهای خاورمیانه در دوران اسلامی. ترجمه عباسعلی تفضلی، چاپ دوم، مشهد: به‌نشر (آستان قدس رضوی).
- قوچانی، عبدالله (۱۳۷۳). سفالگران کاشان و شعر فارسی. مجله نشر دانش، سال چهاردهم (۶)، ۳۹-۳۱.
- کاتلی، مارگریتا و هامبلی، لوئی (۱۳۷۶). هنر سلجوقی و خوارزمشاهی. ترجمه یعقوب آژند، چاپ اول، تهران: مولی.
- کیانی، محمد یوسف (۱۳۵۷). سفال ایرانی: بررسی سفالینه‌های ایرانی مجموعه نخست‌وزیری. چاپ اول، تهران: انتشارات مخصوص نخست‌وزیری.
- کیانی، محمد یوسف (۱۳۷۹). پیشینه سفال و سفالگری در ایران. چاپ دوم، تهران: نسیم دانش.
- مورگان، پیتر (۱۳۸۴). سفال خمیر سنگی ایرانی دوران سلجوقی، انواع و تکنیک‌ها. در مجموعه هنر اسلامی. جلد هفتم. گردآوری ناصر خلیلی. ترجمه فرناز حایری. تهران: کارنگ. ۲۲۲-۱۳۷.
- واتسون، آلیور (۱۳۸۲). سفال زرین‌فام ایرانی. ترجمه شکوه ذاکری، چاپ اول، تهران: سروش.
- Allan, J.W. (1971). **Islamic Ceramics**. London: Ashmolean Museum Publishers.
- Bahrami, M. (1949). **Gurgan Faiences**. Cair: La Scribe Egyptien.
- Caiger-Smith, A. (1985). **Lustre Pottery (Technique, tradition and innovation in Islam and the Western World)**. London: The Herbert Press.
- Ettinghausen, R. (1936). Evidence for the identification of Kashan pottery. *The Smithsonian Institutio*, 3 (1), 44-75.
- Feheravari, G. (1973). **Islamic pottery: A comprehensine study based on the Barlow Collection**. London: Faber & Faber.
- Feheravari, G. (2000). **Ceramics of the World in the Taregh Rajab Museum**. London & New York: I.B Tauris.
- Pradell, T.; Molera, J.; Smith, A.D. & Tite, M.S. (2008). Early Islamic lustre from Egypt, Syria and Iran (10th 13th century AD). *Journal of Archaeological Science*, 35 (9), 2649-2662.
- URL 1: <http://www.metmuseum.org> (access date: 2016/03/03).
- URL 2: <http://www.davidmus.dk6> (access date: 2016/06/24).
- URL 3: <http://sophia.smith.edu/about-face-islamic-art/ceramics/> (access date: 2020/08/31).
- URL 4: <http://www.mfa.org/collections/object/bowl-17828> (access date: 2016/10/28).
- URL 5: <http://collections.lacma.org/node/228685> (access date: 2016/06/24).
- URL 6: <http://art.thewalters.org/detail/37952/kashan-ware-jub-with-a-seated-female-and-arabesques> (access date: 2016/10/08).
- URL 7: <http://www.smb.museum> (access date: 2020/10/09).
- URL 8: <http://searchcollection.asianart.org/c8> (access date: 2016/10/02).
- URL 9: <http://webapps.fitzmuseum.cam.ac.uk> (access date: 2016/06/24).
- URL 10: <http://jameelcentre.ashmolean.org/collection/8/object/10942> (access date: 2016/10/09).

- URL 11: <http://www.harvardartmuseums.org> (access date: 2016/12/22).
- URL 12: <http://www.Nationlmuseum of iran.ir> (access date: 2017/10/05).
- URL 13: <http://www. Reza Abasi Museum> (access date: 2017/10/05).
- URL 14: <http://collections.artsmia.org/search/country:%22Iran%22> (access date: 2016/12/23).
- URL 15: <http://www.khalili.org> (access date: 2016/06/23).
- URL 16: https://www.brooklynmuseum.org/opencollection/objects/125958/Bowl_of_Reflections (access date: 2016/06/27).
- URL 17: <http://www.britishmuseum.org> (access date: 2016/10/04).
- URL 18: <http://collections.vam.ac.uk> (access date: 2016/03/03).
- URL 19: <https://www.agakhanmuseum.org> (access date: 2016/10/16).
- URL 20: <https://collections.dma.org> (access date: 2020/10/09).
- URL 21: <http://www.smb.museum> (access date: 2020/10/09).
- URL 22: <http://www.cincinnatiartmuseum.org/art/explore-the-collection?id=12521063> (access date: 2016/10/12).

Received: 2022/03/12

Accepted: 2022/11/29

Examining and Revising the Specialized Certificate of 10 samples of Luster Pottery of the Glassaware and Ceramic Museum of Iran

Esmail nasri*

Abstract

Luster pottery is one of the important arts of the Islamic era, which became popular in Iran at the same time as the first Islamic centuries and continued to exist until the end of the Qajar era. This art, during the following governments: The Seljuks, the Khwarezmshahs and the Ilkhanids in Iran have been the manifestation of such unique innovations that the glorious age is considered the history of this technique. The different ways of decorating luster pottery in these periods indicate the production of this type of pottery in pottery workshops in different centers and during different times. In the Glassaware and Ceramic Museum of Iran, there are ten pieces of luster pottery belonging to the 6th and 7th centuries AH, in which there is uncertainty about the time and center of their manufacture. Therefore, the chronology of these works can be determined by referring to a comparative study. Therefore, the aim of the current research is to clarify the time and place of these potteries through a comparative study with the samples introduced in the sources and also the certified works on the website of the prestigious domestic and foreign museums, based on affinities such as: The composition of motifs, decorations, shape, structure, form and body which is stable. To answer the two main questions of this research, which are: 1. The studied luster pottery is made by which production center of luster pottery? And 2. At what point in time were these potteries made? The method of conducting this research is based on the descriptive-historical method, which is based on the direct observation and examination of museum works, along with library study and comparative study. The results of this research show that the city of Kashan was the place of production of these works and these vessels were made during the 6th and 7th centuries AH.

Keywords: Luster pottery, Manufacturing center, Dating, the Glassaware and Ceramic Museum of Iran

* M.A, Faculty of Conservation and Restoration, Art University of Isfahan, Esfahan. Iran. esmaielnasri@gmail.com